

TUUL

36. Ühel hommikul kella kuue paigu keegi naine keetnud pruukosti; säääl tulnud kööki selline tuulepuhang ja öelnud naisele nii pehmesti “Jumal avitagu”; siis see puhang kadund taas, aga naisel olnud kole kahju, et ta polnud võtnud vastu tervitust, sest kes see muud võind olla kui — tuuleemaise (Sr 112 = S. 6 A).

Teinekord keegi eideke olnud karjas; säääl tulnud ta manu üks vana naine suurte pikkade juustega, ning need juuksed olnud nii segisogi krutsitud ja sassi vanund nagu mätas; karjanaine kutsund teda istuma, kui ta on väsind liiaks ära, kuid võõras vastand: “Mul pole aega istuda, mina olen küll väsind, kuid istuda ei ole aega, sest mina olen tuuleema; kui mujal on vaga, siis need lapsed (= tuuled) elavad s.t. tööskelevad mu pääs!” — ja siis ta läind taas edasi, selline pää olnud nagu soos suur mätas (Pr 60 = S. 6 B).

Tuulehaldjaiks Liivis on nii siis tuuleema = tül-jema (L, Sr, Kr, Pr, V) ~ tül-āma (L, Pr) ja tuuleisa = tül-iza (Pr 136, V; vrđl. Pr 77, kus tuuleisa segatakse ära metsaisaga — S. 86). Tuuleema sugulased on õnneema ja tee-ema (*V — vt. § 75 ja 58). Neid tuuleemasid olevat mitugi ja nad kõik olevat sellised hallid naised ning elavat jõgede ääres (V). Vahest nimetatakse neid tormiemadeks = touvõ-jemad (Pr) s.t. “taevaemad” (liivi keeli taevas väljendab ühtlasi ka tormi — vt. § 21); need tormiemad käind vanasti joostes ja kui olnud eriti rutt, siis nende juuksed lehvind lahtihargnenult laiali (Pr). Tehakse vahet ka tuule jumala ja õhu jumala vahel: tuule-jumal = tül-jumal annab tuult, kuna õhujumal = gais-jumal (< lt gais — vt. § 21) annab sellise ilma, mis kõike kasvatab, vihma ja kuiva kõike omal ajal (*Kr). Mõnikord tuuleema on seginend veehaldjatega (Sr 75 = S. 25, vt. § 65), teinekord identifitseeritakse tuuleema õnneemaga, kes võtab lageda tuule kätte jäänd vaeslapsi oma nõu ja hoole alla (V — vt. § 75), ja lõpuks isegi igasugu ebausuvõõru olevusi kutsutakse tuulevaimeks = tül-garad (* Sr 54 = S. 26) ning ebausku ennast tuuleusuks (vt. § 2).

Tuuleemal-isal on ka lapsi — need on tuulepojad = tül-puogad (L), tuulelapsed = tül-lapst (Pr) või lihtsalt “lapsed” (L, Pr). Nende all mõeldakse vahenditult tuuli. — Alatas pannakse ju tähele kahelaadilist tuult: kord on tuult küll, kuid see ei riku vilja, teinekord aga tuul ajab ja keerutab rukki nii sassi segamini et ... — sellisel korral öeldakse, et nüüd võõrad lapsed on olnud meie rukki sees ja teind palju ulakust, ei need olnud meie enda lapsed — tuuleisa lapsed need ju säääl olid (Pr). Nagu vihm ja lumi tekivad taevataadi laste vallatelust (vt. § 33), niisama ka tuulelapsed teevad oma vanadele palju päämuret, nagu selgub järgmisest loost. —

LAPSED TEEVAD TUULT VANEMATE PULMAS OLLES (S. 7, US. 13)

Tuuleema ja tuuleisa olnud kutsutud kord kuhugi pulma ja nad läind sinna ilma lasteta, jätnud lapsed koju. Aga vaat, need lapsed olnud neil samasugused kui meil endil: need

tahtnud ühes, ja kui neid pole võetud kaasa, siis jäänd koju tõnnima. Säälsuurim poeg öelnud muile: “Kas teie tahate, kuis ma teen nii, et ema-isa tunni ajaga on kodus?” Pisemad vastu, las aina tulgu, las aga tulgu — neil häämeelgi veel, et veli seda mõistab teha. Ja siis nad läind kõik tuuliku manu — vaat tuuleisal on suur tuulik, kes seda tuult puhub. See tuulik on ta enda kodu juures — temal on endal pisikene nurm, sel tuuleisal, selline lage plats, kus ta näeb puha, kustpoolt pilv tõuseb, ja säältpoolt ta teeb siis selle tuule.

Nüüd suurim poeg teind tuuliku valla, ja siis “sugend” selline torm mis kole. Kõik pulmalised hädaldand ja karjund, et lükkab kõik hooned ümber. Isa läind välja vaatama, — ta teadnud kohe, mis viga, läind tagasi tuppa emale ütlemas, et nüüd vaja rutata koju: “Ma üksinda ei või kodus aidata: tuulik vaja panna kinni ja lapsi kah tarvis peksta.” Siis nad joosnud, nii et emal juuksed läind kõik laiali ja mähkund jalgessegi — nii pikad olnud. Nad tõtand koju, peatand tuuliku kinni, peksnud lapsed läbi ja läind siis pulma tagasi. — Pr 136 (vrld. V 174 — vt. § 33; eesti vasteid vt. FFC 25, US 9).

Kuna üheltpoolt tuuli nimetatakse tuulevanade lasteks (Pr), siis teiselt poolt tuult peetakse taevataadi hobuseks (L, Pr); vanasti öeldud alatasa suure tormi puhul: nüüd taevataat on lasknud oma hobuse valla, et niipalju jookseb mis.. (Pr). Sinnapoole tüürib ka tuult väljendav mõistatus (vt. § 27 ja 47): kes võib ema vöö kokku kõverdada, kes võib taadi hobuse kinni pidada? (LF III L 122) (Läti dainades tuuleema on täiesti kodune ja rahvapärane (esineb enam kui viieskümnes laulunumbris, kokkuvõtte pakub Šm, LM 22; näiteid vt. § 81); tuttavad on ka tuuleema pojad (LD 34052), tuuleema teenijaneitsid (LD 1350) ja tuule hobused (LD 30698); leedulasilgi esineb tuuleisa (Vejopatis). — Samuti populaarsed on tuulehaldjad Eestis: tuuleema ehk marumemm ja tuuleisa (Eisen, EM I 109—110, III 134); huvitav on saarlaste “metsmees” tuulte tekitajana (Holzmayer, Osaliana I 52, Nr. 1 < Käärma); isegi pärisnimesid on antud tuulehaldjaile: Tuule Kai (H IV 2, 571, Nr. 62 < P.-Jaagupi) ja Tuisu Tõnu (H II 67, 422 Nr. 8 < Koeru).).

37. Tuule ja tuuleema nimega on seotud mitmeid loodusasju. — Juba teatud pilved, mis sõuavad madalamal taeva all, on tuulepilved = tül-pilvad (Ii, Pr); neid kutsutakse isegi tuuletäkkeks = tül-erzöld, sest nad ajelevat nagu suured täkud mööda taevast (Pr). Pilvisesse taevasse pragunev joon ehk “triip” on tuulepesa = tül-pjeza (Ii, Ir), sest säält tuul tulevat otsekui pesast, ja sellepärast tuulepesa taevasse tekkimine ennustab suurt tuult ja tormi (Ii); teiselt poolt tuulepesaks peetakse pikka laevakujulist pilve, mida nimetatakse ka Noa laevaks (Ii). Kaheharuline pilve joon on tuuletee = tül-rjek (Ii, Sr, Pr), sest arvatakse, et tuul liigub selles suunas, kuhu teede otsad ühinevad kokku (Sr).

Mitte ainult taevalaotuses, vaid ka maa pääl on tuulel oma asju. — Kui kasel on kasvand kokku selline okstetomp nagu luud, siis öeldakse, see olevat tuuleema pää = tül-āma pā (Pr) või tuuleema juuksed = tül-āma ibukst (Pr) või aga tuuleemavits = tül-āma jōtaz (Pr) — selline nimelt olevatki tuuleema karjavits (Pr), ümaraid tempe, kus oksad on kasvand kokku kui kübar, on mõnel puul väga palju, eriti pedajail ja kaskel, kuid leitakse ka kuuskel

ja muil puil (L), ning neid kutsutakse vast läti keele eeskujul tuuleluudeks = tül-lūdōd (L — lt. veja slota ‘ein Auswuchs auf Bäumen, Birken, wo von einer verdickten Stelle viele Zweige ausgehn’, Ulm; ka Ruhnul ja üldse Rootsisis kutsutakse neid “tuulevihteks”; vrđl. e. tuulehaga: haad) (Huvitav, et ka eestis esineb “tuuleluud” ja nimelt just läti piiril: “Tuule luvvaga pissetas lasti, kes ala kuses, — ei kuse enāmb”, H II 25, 263 (294) < Helme.), öeldakse ka tuuleema luud = tül-jema lūdō (Pr); mõned nimetavad tuuleluuaks sellist puuoksa, mis hõõrdub vastu maad alatasa nagu pühiks luuana maad, kaevates liivasse nõo (L — vt. § 47). Tuuleluua kõrval on samatuttav tuulepesa = tül-pjeza (L, Pr — vrđl. eelpool pilvede prao tähenduses!), juhuslikult ka hiilingupesa = il’ing-pjeza (V) ja kõige üldisemalt tuuleema pesa (L, Sr, Ir, Kr, Pr, Sn, V, Kl). See on selline kokkukasvand kaseokste punter (Sn) otsekui luud (V, Kl), või selline must luua moodi tomp, mis kasvab kaskede ja pedajate küljes (Kr, Pr, V), või selline suur kübar metsas puil (Ir); see pesa moodustub kolmest alt kokkukasvand kasevõsast, ja seda leitakse kaunis harva, kuna tuuleema luudi esinevat igalpool (Pr), — üldisemalt küll täpset vahetegemist nende kahe mõiste vahel ei näi olevat, vaid neid kir j eldetakse segamini. Oma pesas tuuleema magavat (Kr, Pr) või puhkavat vabal ajal (Kr): kui on vaga aeg, siis ta sääļ magab, sest temale on ka ju ometi raasikegi puhkamist vaja (Pr). Tuuleema pesa ei tohita puudutada; kui see murtakse ära, siis tuul puhub koledasti; lapsi keeldud alati: ärge lõhkuge tuuleema pesa; aga noh, see tuuleema on ikka ise kah tark küllalt: ta teebki omale tuulega kokku keerutet okkaist ja okstest pesa sellisele kohale, kuhu naljalt ligi ei pääse (Pr). Kus tuulepesad on majade ligiduses, sääļ juhtuvat õnnetusi (L), kuid sellevastu vanarahvas ütleb ka alati: kus tuulepesad on hoonete lähedal, sääļ tuul ei lõhu maju (L). Ja ka suured arstirohud olevad need tuuleema pesad: kui pisikesed lapsed enne “kuut-nädalat” lõpevad väga kõhnaks “pinnide” ehk punatõve tõttu, siis võetakse tuuleema pesa, keedetakse katlas ja pestakse selle veega last, antakse juua natuke sisse kah, — siis lapsed kosuvad taas ja paranevad (Kr). Samuti võetakse tuulepesast oksi, kui laps kuseb hälli alla, ja pekstakse nende vitstega last, — siis ta ei kuse enam (L).

38. Iseäranis tähtis on tuul meremeestele. Merel ohverdetakse tuulele, vaigisitetakse üleliigset tuult, kuna puuduvat tuult taotellakse vilistades või muud viisi järele aimates. — Kui ilm näitab tormi, siis visatakse tuuleemale seda-toda meelehääks, et ta ei teeks tormi (Sr), ühtlasi palutakse: “Taevataat, paluks päästa sa meid ise, sinu kätte anname omad hinged, ja kui sa ei päästa, siis meie hukkume” (L). Kui aga merel on vaga ja tahetakse tuult, siis vilistellakse (Ii, Sr, Kr) või vilistetakse ja otsitakse kirp, visatakse merre (L) või kaabitakse küüntega masti (Pr), — kohe tõuseb hääd tuult. Huvitav on ka tuule tegemine. — Kui taat on Riias ja lapsed ootavad teda koju, kuid pole tuult, siis ema keedab kausitäie putru ja õpetab lapsi, viigu need see kauss välja (värava) tulbale ja pangu lusik sisse nii, et varre ots oleks sinnapoole, kust soovitakse tuult; ja mõtelge, nõnda kui on keerdud see vars, tunni aja pärast — juba tuul käes, no kas see pole ime või mis! (Pr). Tjah, nüüd tehakse seda vahest veel ainult lastele naeruks, aga kui jutustaja olnud noor neitsi, siis viidud ikka päris tõsiselt (Pr) ...

Põliste meremeestena liivlased tunnevad tuuli ja torme põhjalikult ning teavad väljendada neid mitmeti: pääle omakeelse “tuule” ja “taeva” s.t. tormi mainitakse veel mitmeid võõrsilt lainatud termineid. Ometi need nimetused pole leidnud liivlaste man luulelist käsitelu ega mütoloogilist värvingut, nagu paljude muude mererahvaste man, vaid on püsind enam-vähem oskussõnadena; ainult “vesisaabast” = vjed-sõpkōz (vrđl. It ūdens stabs, e. vesipüks, inglise waterspout) kujutellakse otsekui elava olevusena, kes haarab samuti nagu vikerkaar (vt. § 27) veest üles kalu ja kalureidki ning kannab neid mujale (Sr). Kuid siiski, üks tuule eriline avaldus on pannud kihama ka liivlaste fantaasia nagu mujalgi naaberrahvaste man ja saand kindlailmeliseks mütoloogiliseks kujuks, ning see on — tuulispää, millest üksikasjalisemalt eripäätükis.

Nagu merel, sama tähtis on tuul maal vilja tuulamisel. — Jutustaja enda vanaisa tuuland rehe man ja kui olnud selline nõrk tuul, siis vanaisa vilistelnud nii hvśst, hvśst, hvśst ja palund: “Tulge nüüd, tuulepojad, oma tuulega!” (L). Kui tuulamisel ilm on vaga, siis tõstetakse rehaga vilja üles, vilistellakse nagu kutsutaks hobust ja öeldakse: “Tuuleema, keera tuult!” (L). Vanarahvas tuulates läind rehe uksele, nimelt sellele tuulamisuksele ja vilistelnud nagu hobust jootes, — ja siis, mõistate, tuul tulnudki kohe (Pr).

Tuule vilega järeleaimamise ja taotelu puhul ei unusteta muidugi ka häätegu tasumata, vaid tuuakse tuuleemale oma ohvreid. — Vanasti kui pekstud reht, siis esimene peotäis vilja tuulatat, jahvatet ja keedetud (puđruna) ära ning pandud tulba pääle öeldes: “Tuuleema, tule sööma ja ole minu vastu hää!” (Sr). Vanasti olnud see põline komme, et enne vilja tuulamist joostakse kolm korda ümber rehe vilisteltes ja paludes, tulgu tuuleema tuult tooma: “Tuuleema, anna tuult — meie anname uuetera, s.t. uudse putru!” — siis tuleema tuleb puhuma sinna uksele ja see vili saab “selge”, s.t. puhas; ja siis kui see vili on jahvatet veskil, siis keedetakse uudse putru, viiakse kausiga väravatulbale, vilistetakse ja kutsutakse tuuleema taas sööma, hüüdes kolm korda “Tuuleema, tule sööma!” — siis ta kuuleb ja “tuleb sööma, siis ta saab oma tasu ja annab taas hääd tuult rehepeksu aegu (Kr). Vanasti kohe kui pekstud esimene rehi maha, siis käsikivil jahvatet jahuks ja keedetud rukkijahu putru; esimene taldrikutäis viidud kohe välja tulbale enne veel, kui keegi pole söönd putru, las tuuleema ja tuuleisa tulgu kah sööma, et saadaks tuulata ka järgmisi rehetäisi (V) (Ülevaate tuule taotelemisest sümpateetilise maagia võtetega eesti-soome ja germaani kommete maailmas pakub Rantasalo, Der Ackerbau I 25—30 (FFC 30).).